

Баяндама

COM/SCHA/REP/001/FINAL

АЛТЫНЧЫ ЖЫЙЫН
14-СЕНТЯБРЬ, 2018-ЖЫЛ, БИШКЕК ШААРЫ

**ТҮРК ТИЛДҮҮ МАМЛЕКЕТТЕРДЕ, КИНО ЖАНА
МУЛЬТИПЛИКАЦИЯЛЫК ТАСМАЛАРДЫ, ТҮРК МАДАНИЯТЫНЫН
МУРАСЫ КАТАРЫ ДЕМОНСТРАЦИЯЛОО ЖАНА ЖАЙЫЛТУУНУН
АСПЕКТИЛЕРИ**

I. КИРИШ СӨЗ

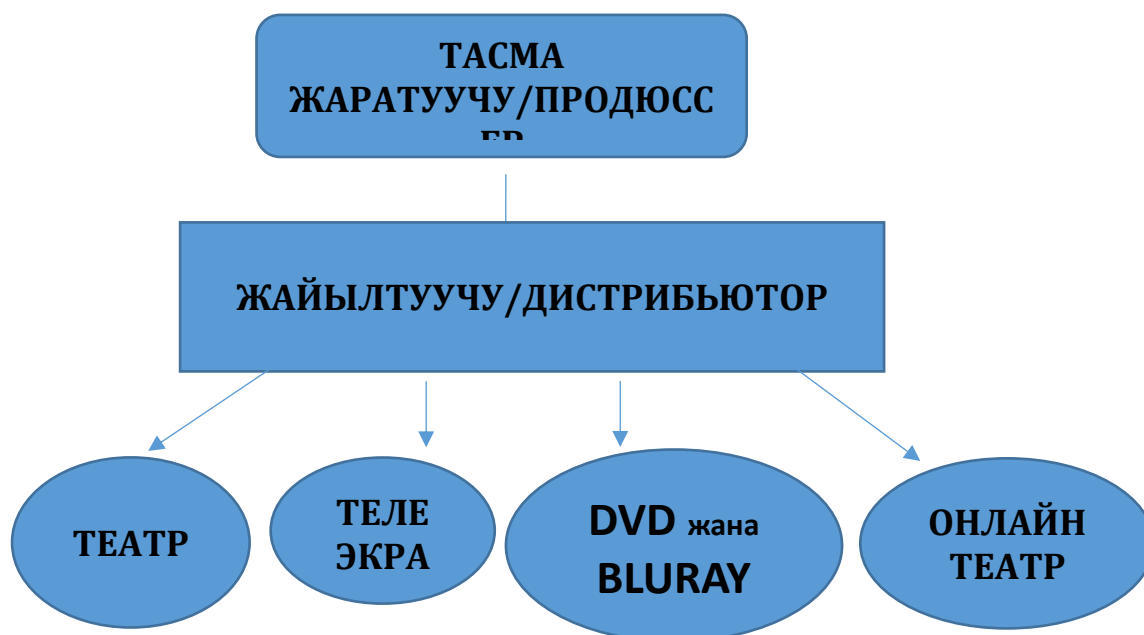
1. Түрк тилдүү мамлекеттердин кызматташтыгы боюнча өткөрүлгөн бешинчи саммитинде кабыл алынган Астана Декларациясында “мүчө-мамлекеттердин ортосундагы маалымат каражаттары жана маалымат тармагындагы кызматташтыкты өнүктүрүүнүн маанилүүлүгү” баса белгиленген. ТүркПАга мүчө-мамлекеттер да өз кезегинде, кино жана мультипликациялык тасмалар - чечүүчү роль ойногон маалымат мейкиндигинин бүтүндүгүнө тийиштүү маселелерге өзгөчө көңүл буруп келет.
2. Искусствонун бардык түрлөрүнүн ичинен кино менен мультипликациялык тасмалар, адамдардын жашоосунда өзгөчө орунга ээ. Кинематография – социалдык институт б.с. жана бул институт теле көрүүчүлөрдүн аң-сезимин калыпка салуу менен бирге коомдук жашоого түздөн-түз таасир этет. Коом менен кино дүйнөсүнүн ортосунда тыгыз байланыш бар.

Кино тармагы, түрк тилдүү элдердин маданиятын, каада-салтын жана менталитетин чагылдыруу менен эле чектелип калбастан, ошол эле элдин жашоосуна, кичинекей кезинен мультипликациялык тасмалар андан кийин кинотасмалар аркылуу көптөгөн таасирин тийгизет. Мына ошондуктан кино жана мультипликациялык тасмалар, түрк тилдүү өлкөлөрдөгү жаш муундун келечеги үчүн кандайдыр бир деңгээлде жоопкерчиликтүү деп айтсак болот.

3. Киноиндустрия, коомдук аң-сезимдин дээрлик бардык тармактарын багындырып алууга жөндөмдүү. Бул кино деген феномендин дал өзү, ошондуктан кино - элдердин башын бириктирет деп бекеринен айтылбайт. Жалпы коомчулукка арналган кино жана мультипликациялык тасмалардын жардамы менен түрк тилдүү мамлекеттердин тарыхын теле көрүүчүлөргө жеткирип берүү өтө ыңгайлуу. Мисалы мультипликациялык тасмалардын жардамы менен түрк тилдүү өлкөлөрдүн тарыхын окутуп-үйрөтүүчү маалыматтарды теле көрүүчүлөргө жеткирип берүүгө болот. Кантсе да адам баласы, өзүнүн тарых тууралуу канчалык так жана туура маалыматка ээ болсо, ошончолук деңгээлде өзүнө ишенет жана өзү жашаган коом менен негиздүү баарлаша алат.
4. Мультипликациялык тасмалар жаш балдардын жүрүм-турумуна олуттуу таасирин тийгизет жана алардын интеллектуалдык жана руханий жактан өсүп-өнүгүшүндө маанилүү роль ойнойт. Ар бир эле адамдын, кичинекей кезиндеги жакшы көргөн мультипликациялык каарманы бар албетте.
5. Бирок акыркы жылдарда, бизнеске тийиштүү көйгөйлөр менен кымбат баалуу техникалык жабдыктар, салыктык тоскоолдуктар, санариптештирүүнүн кыйынчылыктары, жумуш орундарынын жоктугу сыяктуу маселелерге мамлекет колдоо көрсөтпөгөндүгү үчүн, түрк тилдүү мамлекеттердин кино жана муьлтрежиссёрлору өздөрүн бөлүнүп калгандай сезип жүрүшөт.
6. Андыктан бул отчеттун негизги максаты, кино жана мультипликациялык тасма тармагындагы жалпы кырдаалга, ошондой эле ТүркПАга мүчө-мамлекеттердин бул тармакка тиешелүү улуттук мыйзамдарына баа берүү жана ТүркПАга мүчө-мамлекеттердин ортосунда бул тармакта регионалдык кызматташтыкты өнүктүрүүнүн артыкчылыктарын иштеп чыгуу болуп саналат.

I. КИНО жана МУЛЬТИПЛИКАЦИЯЛЫК ТАСМА (демонстрациялоо жана жайылтуу)

7. ТүркПАга мүчө-мамлекеттердин (Азербайжан, Казакстан, Кыргызстан, Түркия) кино тармагы боюнча мамлекеттик саясаты төмөнкү негизги принциптерге таянат: 1) Улуттук кинотасмаларды чыгаруу, пайдалануу, көчүрүү, ижарага берүү, көрсөтүү жана сактоого тийиштүү шарттарды түзүү; 2) Улуттук кинотасмалардын түрк тилдүү өлкөлөрдө гана эле эмес чет өлкөлөрдө да жайылышына жана өнүгүшүнө дем берүү менен колдоо көрсөтүү; 3) Кино жаатында улуттук тилди өнүктүрүү жана сактоого тийиштүү шарттарды түзүү. Чындыгында улуттук негиздеги кино жана мультипликациялык тасмаларды жайылтуу жаатында, өз ара маалыматтардын интеграцияланышы маселеси боюнча ТүркПАга мүчө-мамлекеттердин абдан чоң мүмкүнчүлүктөрү бар. Көркөм тасмаларды жайылтуунун жана ижарага берүүнүн – (кино өндүрүшүн керектөө жагынан) бизнес чөйрө экендигин эске алганда, Түрк дүйнөсүнүн маданий мурасынын байлыгын чагылдырган жана ТүркПАга мүчө-мамлекеттердин теле көрүүчүлөрүнүн маданий жана коомдук жактан биригүүсүнө салым кошкон кино долбоорлордун ушул категориясында, жеке менчик жана мамлекеттик өнөктөштөрдүн ийгиликтүү кызматташуусу үчүн керектүү шарттарды түзүү аябай маанилүү.
8. Дүйнөлүк тажрыйбада кинотасмаларды бөлүштүрүү жана ижарага берүү схемасы төмөндөгүдөй жол менен ишке ашырылат. Бул тармактын рыногунда активдүү иш-алып барган ири голливуддук студиялар - Sony Pictures, Disney, Universal, Warner Brothers ж.б.б.э. Бул студиялардын, кинотасмаларды жаратуу жана пайдалануучуга жеткирип берүү схемасы мурунтан эле түптөлүп, бүтүндөй өнүккөн өлкөлөрдө жергиликтүү бөлүмдөрү (филиалдары) бар. Кээ бир учурларда, компаниянын башкы студиясы, тасмаларды жайылтуу багытында башка өлкөдөгү өзүнүн өнөктөш агенттиктери менен иштөөгө аракет кылат. Себеби тасмаларды жайылтуунун көз карандысыз системасынын күчү аз, ошондуктан кинотасма жаратуучу тарап (же продюссердик компания) кинотасманы таратууга мүмкүн болгон жерди тапкандан кийин гана долбоорлорду иштеп чыгат. Мындан кийин тасма жаратуучу тарап бюджетин такташтырат жана бирге иштеше турган жеке демөөрчүлөрдү же болбосо фонддун же мамлекеттин эсебинен “оңой акча” катары билинген каражатты тапканга аракет кылат.

9. Эч бир сценарийи тартыла элек жана санариптик көрүнүшүнүн эч кандай гигабайты колдонула элек болсо да, ири киностудиялар, кинотасманы тартууга киришкен күндөн тартып, тасманын экранга алгачкы жолу чыгарыла турган датасын жакшы билет (бул дата көбүнчө бир жарым жылдан кийин деп белгиленет). Анын үстүнө жарнак агенттиктери студиянын келечеги үчүн алдын ала иштеп баштайт жана чоң суммада акча сарпашат. Андан сырткары тасма көрсөтүлө турган ар бир өлкөнүн тийиштүү өкүлдөрү да тасманын чыгарылышына карап даярдык көрө башташат. Кино көрсөтүлө турган театрлар бир жыл мурунтан эле тандалып алынат, ал эми студиялар тасманы өз убагында таркатып бүтүү үчүн бири-бири менен жарышышат: себеби бир эле жанрдагы жана бирдей аудиторияга (көрүүчүгө) арналган эки башка кинотасма (мисалы күлкүлүү чыгарма) бир күнгө туш келип калбашы керек. Кино тартылып бүткөнгө чейин ар бир студия кинофестивальдарда өздөрүнүн тасмасынын тизерлерин, слайсерлерин, трейлерлерин жана кыска узүндүлөрүн көрсөтүп башташат. Алдын ала жарнама кылынган кинотасмаларды көрсөтө турган бардык кинотеатрлар, бир жылдык кызмат акысын алдын ала төлөшөт. Анткени алар так ушул кинотасманын жардамы менен өздөрүнө тийиштүү акчаны кайра чыгарып алышарын билишет. Ошондуктан кинотеатрлар ири студиялар чыгарган кинотасмалар менен иштөөнү каалашат. Себеби бул кинотасмалар алар үчүн артыкчылык б.с.

10. Берлин кинофестивалында өткөрүлгөн Европа (EFM), Канн фестивалында өтүүчү Le Marché du Film жана Лос Анжелес шаарында ноябрь айында өтүүчү Америка (American Film Market) сыяктуу бир нече негизги кино рыноктору бар. Мына ушул рыноктордо, көз карандысыз студиялар же кино таратуучу

компаниялар (соода үйлөрү) колундагы даяр болгон же болбосо келечекте тартыла турган кинотасмаларын сатууга чыгарышат. Индустриянын өндүрүштүк сценарийи, сатып алууга потенциалы бар болгон бүтүн дүйнө жүзүндөгү кардарларга тартууланат. Чындыгында дистрибьюторлор (жайылтуучулар): кинотасма тартылган китептин автору, көпчүлүктүн сынынан өткөн директор жана жалпыга таанымал актёрлор сыяктуу бир фамилияны гана сатып алышат. Кайсы дистрибьютор көп акча төлөсө, ошол гана кинотасманы жайылтуу укугун ала алат. Кинотасманы сатып алган көз карандысыз дистрибьюторлор, тасманы өзү кайрадан тартышы мүмкүн же ири кино компаниянын же болбосо ири ишкананын колдоосу менен тартат. Кинотасмаларды жайылтуу ишин мойнуна алган компания, акыркы этапта топтолгон акынын 10-17%ын резервдеп алат.

11. *Кинотасманы Жайылтууга Тийиштүү Төлөм Акы.* Кинотасманы жайылтуудан түшкөн кирешенин жарымын дайыма кинотеатрлар алышат, ал эми калган жарымын дистрибьютор алат. Ошол эле учурда дистрибьютор колуна түшкөн кирешенин жарымын, кинотасманы жайылтууга уруксат берген кино компанияга бериши керек. Мындан сырткары тасманы телеберүүгө сатуудан, видеодисктерден жана интернеттеги ижарадан түшкөн киреше, сатуучуларга пайда алып келет. Кирешенин пайыздан түшкөн пайданын суммасы, сатуучунун жеке куралына же дистрибьюторлор менен соодалашып жаткан учурда айтылган шарттарга жараша белгиленет. Андыктан сатуучу менен дистрибьютордун пайыздык үлүшү 50гө – 50, 70ке – 30 же болбосо 80ге – 20%дын тегерегинде белгиленет.

12. Көпчүлүк учурларда, ижарага алган компаниялардын, кинотасмаларды көрсөтүү укугу чектелүү болот. Мындай учурда тасманы көрсөтүүгө лицензиясы бар тараптын үлүшү, дистрибьюторлордун кирешесинен чыгарылып берилет, ошондуктан дистрибьюторлор комиссиядук алымды (т.а. комиссионный алымдын 7,5%дан 15% пайызга чейинки өлчөмүн) гана алууга укуктуу. Ал эми калган 35%дан 40%га чейинки сумма кинорежиссёрлордун акысы б.э. Кинотеатрлардын, дистрибьюторлордун жана кинорежиссёрлордун кирешесинин өлчөмү, тарапкерлердин жеке кызыкчылыктарына жана сүйөшүүлөр учурунда коюлган шарттарына жараша өзгөрүшү мүмкүн. Буга кошумча катары кинотеатрлар автордук укукка тийиштүү салыктарды, кино билеттерден түшкөн кирешенин салыктык өлчөмүнүн эсебинен төлөгөнгө аракет кылышат.

13. Дистрибьютордук компаниялар кинотасмаларды 5, 8 жана 10 жылга чейин сатып ала алышат. Алар бул убакыттын ичинде кинотасманы өздөрү каалагандай негизде колдонушат, мисалы телеканалга жана интернет-кинотеатрларына түздөн-түз сатышы мүмкүн, же болбосо тасманын видео-дисктерин көбөйтүп сатышы мүмкүн. Дистрибьюторлор кинотасмадан мүмкүн болушунча көбүрөөк пайда табууга аракет кылышат. Себеби, кинотасманы сатып аларда тасманы саткан студияга минималдык кепилдик деп аталган сумманы төлөшөт жана ошон үчүн стабилдүү бир сумманы тапканга аракет кылышат. Дистрибьюторлордун мындай аракети киреше табуунун идеалдуу жолу б.с.
14. Санариптик технология, анын ичинде өзгөчө интернет, кино тармагын түп тамыры менен өзгөртүп, жаңылап келүүдө. Санариптик технологияны колдонуу кеңири тарагандан кийин көп өтпөй, бул тармакка тийиштүү нарк чынжырындагы сумма олуттуу деңгээлде үнөмдөлүшү мүмкүн. Себеби санариптик кино кеңири тарагандан кийин кадимки кинотасмалар, видео жана DVD дисктер, ошондой эле кино тармагындагы нарк чынжырындагы сумманын өзөгүн түзгөн видео дисктерди ижарага берген дүкөндөр жана бул сферада иш алып барган башка чөйрөлөр толугу менен жоюлуп кетиши ыктымал.
15. Кинотеатрлардын 3D форматындагы тасмаларга ылайыкташтырылып кайрадан жасалышы, өзгөчө артыкчылык болуп калды. Анткени заманбап жогорку технологияны чагылдыруучу жабдыктар менен салынган кинотеатрлар, жаңы форматтагы кинотасмаларды көрсөтүү мүмкүнчүлүгүнө ээ жана мындай кинотеатрлар клиенттерин жоготуу коркунучуна кабылышпайт. Кантсе да жыл сайын кинотеатрлардын кассасына тасмалардын үзгүлтүксүз келип турушуна 3D форматындагы тасмалар түрткү болуп, жаңы форматтагы тасмалар бар болгон үчүн гана кинотеатрларда бүгүнкү күнгө чейин тасмалар ижарага берилип жатат.
16. Кино тармагында, эң көп киреше алып келген тасмалар үй-бүлөлүк атмосферага ылайыкташтырылган жана комедия жанрындагы тасмалар б.с. Анткени мындай тасмаларды, чоңдор болбосо да жаштар өздөрү келип көрүп кете алышат. Коркунучтуу триллер жанрындагы кинотасмалар болсо, ар бир режиссёр үчүн кооптуу иш б.с. Канткен чакта да ар бир кинотасма чагылдырган кырдаал жалпыга таанымал болууга тийиш. Бирок кинотасмадан киреше табуу үчүн, көрсөтүлгөн жай менен көрүүчү аудиториянын өзгөчөлүктөрүн тез-тез алмаштырып туруу керек. Ошондо 11-13%га чейин киреше тапса болот.

17. Кино тармагында эң көп киреше алып келе турган дагы бир жагдай – жарнактар экени жалпыга маалым. Орточо эсеп менен алып караганда жарнактардан түшкөн киреше, кинотасманын жалпы кирешесинин 3-5%ын түзөт, ал эми аябай мыкты тартылган тасмалардын жарнактарынан түшкөн киреше 15%га чейин жеткен учурлар бар. Жарнактан пайда табуу, албетте кинотеатрлардын чеберчилигине жараша. Эң эле жөнөкөй мисал, кино башталганга чейин ММК менен биргелешип тартылган кызыктуу жана пайдалуу жарнак роликтерин көрсөтүүгө болот.

18. КМШ өлкөлөрүндөгү кинотасмаларды жайылтуу рыногун талдоого тоскоолдук берген көрсөткүчтөрдүн бири, айрым аймактардагы кинотеатрлардын кассадагы кызматтын сапаты жөнүндөгү маалыматтын жетишсиздиги б.э. Азербайжан, Казакстан, Кыргызстан сыяктуу өлкөлөрдө болсо, кинотасмаларын жайылтуу иш-аракети, кино тармагынын бир бөлүгү катары эми гана билине баштады. Ошого карабастан жогорудагы кемчиликтер жана кыйынчылыктар бул өлкөлөрдө да бар. Кино көрсөтүүдөн улам түшкөн киреше тараптардын ортосунда бөлүнүп алынгандыктан, бардык эле кинотеатрлар, дистрибьюторлор менен ачык-айкын шериктештик схемасы менен иштебейт. Анткени дистрибьюторлор кинотасмаларды көрсөтүүгө болгон укукту, кинотеатрларга ижарадан түшө турган кирешенин суммасына карабай туруп өздөрү белгилеген жогорку баада сатышат.

II. ТҮРКПАГА МҮЧӨ-МАМЛЕКЕТТЕРДЕ КИНОТАСМА жана БУЛ ТАРМАККА ТИЙИШТҮҮ МЫЙЗАМДАР

АЗЕРБАЙЖАН

19. 2018-жылдын Август айында Азербайжан киносу, өзүнүн 120 жылдык юбилейин белгилейт. Азербайжан киносунун тарыхы, 1898-жылдын 2-Августунда көгүлтүр экранга чыккан үн коштолбогон бир тасма менен башталган.

20. Азербайжан Республикасынын Маданият Министри Абулфас Гараевдин айтымында, 2014-2017-жылдар аралыгында 26 Азербайжан кинотасмасы, 48 өлкөдө уюштурулган 128 кинофестивальдын 219 иш-чарасына катышып, 49 сыйлыкка ээ болгон. Министр мырза белгилегендей, өлкөдөгү кино тармагына тийиштүү кызыктуу долбоорлор мамлекеттик мекемелер менен бир катар, жеке продюссердик компаниялар тарабынан да ишке ашырылып келет. Мындан сырткары, кино тармагынын өкүлдөрү жана адистердин катышуусу менен жакынкы келечекте Азербайжан киносун өнүктүрүүнүн жаңы концепциясы иштелип чыгууда.

21. Азербайжан кино искуствосун өнүктүрүү маселесин жакындан кызыктырган абал, Азербайжан Республикасынын Президенти тарабынан 2008-жылдын 4-Августунда бекитилген “Азербайжан киносун өнүктүрүүнүн мамлекеттик программасын бекитүү жөнүндөгү” жарлык б.с. Аталган мамлекеттик программа, кино тармагынын бардык чөйрөлөрүн өнүктүрүү боюнча иш-чараларды чагылдырып турат, ал эми эң эле маанилүүсү “Azerbaijanfilm” студиясынын материалдык-техникалык базасын бекемдөөгө көңүл бургандыгы б.э.

22. Маданият жана Туризм Министрлигинин, Кинотасмаларды Пропагандалоо жана Каттоо департаментинин директору, Юсиф Шейховдун сөздөрүнө караганда, кино тарткан топтордун кино жабдыктарынын эскирип калганына байланыштуу, чет өлкөлөрдөн жабдыктарды ижарага алууга туура келип, кино өндүрүшүнүн баасы күндөн күнгө кымбаттап жатат. Анын айтымында, кинотеатр тармагын модернизациялоо боюнча иштелип чыккан мамлекеттик программада, “Nizami” долбоору каралган жана жакынкы айларда толугу менен даярдалып бүтөт. “Nizami” долбоору боюнча курула турган кинотеатр болсо, заманбап бөлмөлөрү менен бүгүнкү күндөгү эл аралык кинофестиваль борбору деген статусту алганга мүмкүнчүлүгү бар.

23. *Азербайжандагы кинонун тили.* Эл аралык юридикалык фирма Baker & McKenzie, Азербайжан Республикасынын мыйзамында, чет тилдеги тасмалардын кинотеатрда көрсөтүлөрдөн мурда Азербайжан тилине которулушу же болбосо субтитрлөө процессинен өткөрүлүшү керектигине байланыштуу эч кандай талап коюлбагандыгын белгилейт. Ошол эле учурда “Расмий Тил” деп аталган Башмыйзамдын 21-беренесинде, Азербайжан Республикасынын расмий тилинин Азербайжан тили экендиги жана расмий тилдин колдонулушуна, сакталышына жана өнүктүрүлүшүнө өкмөттүн кепилдик берери жазылган. Бирок, Башмыйзамдын 21-беренесинин 2-пунктунда, Азербайжан Республикасындагы башка улуттагы жарандардын тилдеринин эркин колдонулушу менен өнүгүшүнө да кепилдик берери жазылган. Андыктан, учурдагы мыйзамда атайын талап коюлбагандыгына байланыштуу, Башмыйзамдын 21-беренесинин негизинде жана жогоруда айтылган башка мыйзамдардын актыларына таянуу менен, кинотеатрларда Азербайжан тили менен бир катар, Азербайжанда жашаган башка улуттун өкүлдөрү сүйлөгөн тилде, тасмаларды көрсөтүүгө болот.

24. “Narimanfilm” кино компаниясынын директору Нариман Мамедовдун айтканына караганда, Азербайжан киносунун эң негизги проблемасы, эне тилде

тартылган тасмалардын өлкөдө жана ошондой эле чет өлкөлөрдө жайыла элек экендиги б.с. Бул маселени чечүү максатында, “2008-жылдан 2018-жылга чейин Азербайжан киносун өнүктүрүү боюнча мамлекеттик программа” берген мүмкүнчүлүктү жетектеген “Narimanfilm” кинокомпаниясы, Азербайжан Республикасынын Маданият жана Туризм Министрлигинин, Паша Банктын, Азербайжан Республикасынын режиссёрлор союзунун, Азербайжан Республикасынын продюссерлеринин гильдиясынын жана “Nizami” киноборборунун колдоосу менен AzCinemaOnline – деген аталыштагы интернет-кинотеатрын түзүп чыккан. AzCinemaOnline (www.azcinemaonline.com) – Азербайжан киносун, теле берүүсүн жана жалпысынан эле Азербайжан маданиятын, дүйнөлүк рынокко, ошондой эле дүйнөлүк аудиторияга алып чыгып, өнүктүрүүгө жана популярдуулукка жеткирүүгө аракеттенген уюм б.э. AzCinemaOnline – Азербайжан кино жана видео тасмаларынын көрсөтүлүшүн жана жайылышын камсыз кылган интернет-кинотеатр форматындагы иш-аракет б.э.

25. *Мыйзам Жыйнактары*. “2008-жылдан 2018-жылга чейин Азербайжан киносун өнүктүрүү боюнча мамлекеттик программа” менен бир катар 1998-жылдын 3-июлунда кабыл алынган Азербайжан Республикасынын “Кинематография Жөнүндөгү” мыйзамы бар. Бул мыйзам, кино тармагын мамлекеттик деңгээлде сактап калуунун формаларын, кино тармагындагы жеке жана юридикалык жактардын укук жана милдеттерин аныктайт жана кино тармагын коргоо, ошондой эле өнүктүрүү боюнча мамлекеттик саясатты ишке ашырууга юридикалык жактан кепилдик берет. Аталган мыйзамдын 3-беренесинде кино тармагында эл аралык кызматташтыкты өнүктүрүү маселесине да көңүл бурулган.

КАЗАКСТАН

26. Казакстан Республикасында киноиндустриясы, 1930-жылдарда СССРди үгүттөөдө пайдаланыла турган материалдар боюнча Алма-Ата (азыркы Алматы) шаарында тартылган даректүү тасмалардын экранга чыгышы менен алгачкы кадамдардын таштаган. II Дүйнөлүк Согуштан кийинки СССР убагында, Казакстанда кино тармагында негизги рольду ойногон кызматкер Шакен Айманов б.э. Кийин 1984-жылы “Казакфильм” киностудиясына (тарыхый эпикалык чыгарма “Кыз-Жибек”) ушул кишинин ысмы ыйгарылган. Советтер Союзунда 1980-жылы башталган *кайра куруу саясаты* убагында, Казакстанда кино тармагында жаңы толкунду баштаткан жаш режиссёрлор чыга баштаган.

Ал эми бүгүнкү күндөгү Казакстан режиссёрлорунун арасында дүйнөгө таанымал Рашид Нугманов, Акан Сатаевтер бар.

27. Казак киносунун үч классикалык сектору бар. Булардын биринчиси, мамлекеттин буюртмасына жараша (Президент тууралуу тетралогия, Казак Хандыгынын 550-жылдыгын чагылдырган сериал ж.б.) тасмаларды жараткан “Казахфильм” мамлекеттик киностудиясы б.с. Экинчиси, “Кемпир”, “Келинка Сабина” сыяктуу комедия (фэнтези, психологиялык драма) жаатында чыгарылып, акыркы жылдарда популярдуулукка жетишкен (өзүн-өзү толуктаган кино) коммерциялык сектор б.э. Кинотеатрдын мындай заманбап үлгүсүн, PR-компания; жарнактар; кинотасма өндүрүшүнүн “арзандатылган” баасы сыяктуу иш-чараларды жакшы колдонуу менен бирге кино рыногунун мыйзамдарын мыкты билген жаш дымактуу режиссёрлор жаратып келишүүдө. Үчүнчү сектордо болсо, акча топтоону жана ижарага берүүнү максат кылбаган, аз бюджеттеги (арт-хаус форматында) кинотасмаларды тарткан жеке киностудиялар бар. Коомдук мааниге ээ болгон бул секторлордун тасмалары, кинофестивальдарга да катышып келишет. Ар бир сектордо жылына 5-6га чейин кино тартылат. Кино тармагынын мамлекеттик секторунда кино тартууга миллиондогон долларлар сарпталат, коммерциялык сектор болсо өзүн-өзү толуктаганга жетишээрлик бюджетти колдонот, ал эми арт-хаус форматында кино тарткан сектор, көп акча коротпойт, себеби буларга акча кайтарылып берилбейт...

28. Айдархан Адильбаевдин жетекчилигиндеги кинотасмаларды жайылтуу жана таратуу борбору, “Казахфильм” киностудиясынын долбоорунун алкагында, кинотасмаларды телеге жана театрга ижарага берүү жана DVD/Blue Ray дисктерине жүктөп-жайылтуу иш-аракетин уюштуруп келет. Мындан сырткары, тасмалардын жарнактарын жаратуу концепциясын иштеп чыгуу жана ишке ашыруу, ошондой эле кино, телевизор жана DVD рынокторуна анализ жүргүзүү мына ушул борбордун жоопкерчилигинде турат.

29. Жергиликтүү Казак киностудиялары тарткан кинотасмаларды ижарага берүү процессин, же кино компаниялар өздөрү же болбосо атайын бул иш менен алектенген жана Казак кино рыногунда тажрыйбасы бар компаниялар ишке ашырышат. Мындай компаниялардын арасында буюртма алган жеке мекемелер, чет өлкөлүк компаниялардын өкүлчүлүктөрү жана Казакстандык дистрибьюторлор бар. Эң ири компания "Melaman" (компания - Warner Bros. Home Video, Sony Pictures Home Entertainment, Walt Disney Pictures, 20th Century, Fox, Home Entertainment, Universal Pictures, Paramount Pictures, Dream Works

Pictures сыяктуу дүйнөлүк киностудиялардын кинотасмаларын Казакстандын аймагында көрсөтүү укугуна ээ) тасмаларды ижарага берүүдө биринчи кезекте турат. Андан кийин “Maksim”, “Kinomaks”, “Kinopolis”, “Prof-Film”, “Inter-Film” (2004-жылдан тартып – Казакстандагы “Борбордук Өнөктөштүктүн” өзгөчө өкүлү) жана “Caravel DDC” компаниялары турушат.

30. Казакстандагы кино тармагындагы орчундуу маселе, буга чейин тартылган кинотасмалардын өлкөнүн ичинде кеңири көрсөтүлбөгөндүгү б.с. Жергиликтүү дистрибьюторлор, голливуд чыгарган тасмаларды которууга жана орус тилиндеги бюджети чоң кинотасмаларга көбүрөөк көңүл бурушат. Ошондуктан Казак киносу эгемендүүлүк жылдарынан кийин Казак телесинде көрсөтүлбөй, Батыштын арт-хаус форматындагы жарыштарга жана эл аралык кинофестивалдарга ылайыкташкан бойдон кала берди. Кинотеатрлардын кассасына жылына 10 миллиард теңгеден көп акча түшүп турат (бул сумма бүгүнкү курс менен эсептелгенде 30 миллион доллардан көбүрөөк сумманы түзөт). Эң өкүнүчтүүсү болсо, Казак киносунун бул көрсөткүчтүн 7%ын гана түзгөнү. Ошондуктан Казак киносу кассаларда көптөгөн жоготууларга учурап баратат. Мисалы 2008-жылы 0.5%га (100 миң доллар) чейин жоготууга учураган болсо, 2010-жылы жоготуунун көрсөткүчү 10%га (5 миллион долларга жакын) чейин түшүп кеткен. Бул абал, өлкөдө мамлекеттик кинотасмаларга талап жок экендигин көрсөтүп турат. Анын үстүнө дистрибьюторлор, кызматын актабагандыгы үчүн Казакстанда тартылган кинотасмаларды экранга алып чыгуудан коркушат.

31. *Статистика.* Казакстанда 35 кино өндүрүш компаниясы бар. Булар, (теледеги жана жеке долбоордогу кинотасмаларды да эсепке алганда), жылына жалпысынан 250 кинотасма чыгарышат. Тасмалар 247 галасы өткөрүлүп, 93 кинотеатрда көрсөтүлөт жана кинотасмалардын 368ге жеткен уюлдук жана стационардык форматтары бар.

32. *Негизги Киностудиялардын арасында:* Казак ССР убагында түзүлгөн жана бүгүнкү күндө Казак Республикасынын Маданият Министрлиги тарабынан каржыланган “**Kazakhfilm Studio**”; Казакстанда кино өндүрүштүн жеке тармагын жетектеген “**Eurasia Film Production**” (Мисалы бул киностудиянын продюссерлигинде тартылган “Монгол” тасмасы, 2008-жылы чет тилдеги эң мыкты тасма катары Оскар сыйлыгына көрсөтүлгөн. “Тулпар” тасмасы болсо, ошол эле жылы Канн фестивалында Гран-при сыйлыгын алган); жана Алматы кинофестивалынын президенти, ошондой эле Казакстандагы эң мыкты

режиссёрлордун бири Акан Сатаев жетектеген, Алматы шаарындагы эң алдыңкы “**Satai Film**” судиясы бар.

33. *Казакстандагы кинонун тили.* Тасмалардын бир тилден башка тилге которулуп-көрсөтүлүшү, Казакстанда жаңылык эмес. Бирок голливуд кинотасмасын Казак тилине которуп-көрсөтүү өтө сейрек кездешет. Өлкөнүн Парламенти бүгүнкү күндө, дистрибьюторлорго тасмаларды казак жарандарына ылайыкташтыруу талабын койгон – мыйзамды карап чыгууда. Бул мыйзамдагы жаңы куралдарга ылайык, кинорежиссёрлор жана кинотеатрлар, мындан ары Казакстанда көрсөтүлө турган чет тилдеги кинотасмаларды, Казак тилине которушу же болбосо субтитрлөө процесинен өткөрүшү сөзсүз түрдө керек болот. Бул маселе боюнча кээ бир эксперттер, кинотасмалардын баарын эмес, сарпталган каражатты толугу менен актап бере алган тасмаларды гана которуу максатка ылайыктуу болоорун айтышат.

34. *Мыйзам Жыйнактары.* 2017-жыл, улуттук киноиндустрия үчүн абдан маанилүү жылдардан болду. Анткени Казак кино тармагына мамлекет тарабынан колдоо көрсөтүүчү иш-аракеттердин күчөтүлүшүн максат кылган, эки башкы эки документ (“Кинематография Жөнүндөгү” мыйзам менен “2050-жылга чейин кино өндүрүш тармагын өнүктүрүүнүн концепциясы”) кабыл алынды. Бүгүнкү күндө Казак кино индустриясы, маданиятка тиешелүү мыйзамдын алты беренеси менен гана иш алып барат (Казак Республикасынын 2006-жылдын 15 декабрында кабыл алынган № 207-III ZRK Маданият Мыйзамы). Бирок бул беренелерде, кинотасмаларды сактоо, тираждоо, тарыхый тасмаларды топтоштуруу, санариптештирүү жана кайрадан тартуу сыяктуу маселелер боюнча кино тармагындагы иш-аракеттердин аспектилерин толугу менен аныктаган эч бир стандарт жок. Азыркы тапта Парламенттик Мажилистин депутаттары, “Кинематография Жөнүндөгү” долбоорду даярдап жатышат. Бул долбоордун негизги максаты – улуттук киноиндустрияны пайдалуу багытка өзгөртүү менен бирге улуттук образды сактап калуу б.с. Депутаттардын ою боюнча: каржылоо, улуттук тилге которуу, эң мыкты сценарийлерди жаратуу жана топтоо, эксперттерди активдүү катыштыруу сыяктуу маселелердин баарын кылдаттык менен изилдеп чыгуу керек. Казакстанда жергиликтүү дистрибьюторлорго кинотасмаларды жайылтууда эч кандай артыкчылыктар берилген эмес. Мына ошондуктан даярдалып жаткан мыйзам долбоорунда, мамлекет тарабынан кино тармагына колдоо көрсөтүү менен бирге дистрибьюторлордун улуттук кинотасмаларды жайылтуусуна артыкчылыктар менен жеңилдиктерди берүү маселеси каралган. Казакстандагы кинотеатрларда улуттук тасмалар көпчүлүккө туура келбеген же эрте мененки же болбосо кечки

сеанстарга коюлган (чет өлкөлүк кинокомпаниялар болсо көрүүчүгө ыңгайлуу убакытты тандап, ошол убакытта кинотасмасын көрсөтүүнү талап кылып келишет). Кээ бир аймактарда болсо кино көрсөтүүчү тараптар, улуттук кинодон толугу менен баш тартышкан. Казак киноиндустриясын колдоо максатында даярдалып жаткан “Кинематография Жөнүндөгү” мыйзам долбоору, кино режиссёрлорго салык салуунун жөнөкөй жолдорун карап чыгуу жана кинотеатрларды кошумча нарк салыгынан (КНС) толугу менен бошотуу маселелерине да өзгөчө көңүл бурган.

35. Кино тармагын 2050-жылга чейин өнүктүрүү боюнча долбоордун концепциясы, Москва, Алматы жана Астана шаарларында болуп өткөн жыйындарда уктуралду. Киноиндустриянын өнүктүрүлүшүнө багытталган негизги ыкмалар: өзгөчө кинематография жаатындагы уюмдардын ортосундагы милдеттерди аныктоо; материалдык-техникалык жактан өнүктүрүү; биргелешкен материалдарды өнүктүрүүгө тийиштүү шарттарды түзүү; кинотасмаларды ижарага берүүнүн жолдорун өздөштүрүү жана бул иш-чараларды ишке ашыруу максатында дүйнөлүк рынокко чыгуу деп белгиленген.

36. *Кино мектептер:* Казак Улуттук көркөм сүрөт академиясы; Казак Улуттук көркөм Университети.

37. *Кинофестивальдар:* 1) Улуттар аралык Астана кинофестивалы; 2) Шакен Жылдыздары; 3) Эл аралык Евразия кинофестивалы.

38. *Жалпы кырдаал боюнча эксперттердин көз караштары:* 1) Директор Канагат Мустафиндин ою боюнча, эгемендүүлүккө жетишкен жылдардан тартып өлкөдө кызыктуу жана жаңы идея менен чыгып жаткан адамдардын саны көбөйдү бирок тилекке каршы дагы деле күчтүү сценарист чыга элек. 2) Казакстан кинематография биримдигинин тең төрагасы Ахат Ибраев, салыктык стимулдарды киргизүү менен чет элдик жана улуттук инвесторлордун көңүлүн буруу мүмкүндүгүн айтат. Ал, мына ушул ыкманын, жергиликтүү адистердин жөндөмдүүлүктөрүн жакшыртууга, кино өндүрүшүн өркүндөтүүгө, билим берүү системасын жаңылоого жана кинотасмалардын сапатынын жогорулашына түрткү болоруна ишенет. Андан сырткары Бажы биримдигинин алкагында кино жабдыктарын ташып жүрүүгө тийиштүү бажы алымдарын жоюу менен бирге КНСти толугу менен жоюп салуу керек. Төрага, чет өлкөдөн кино тартуу үчүн инвестиция келгенде, кинотеатр жана башка таркатуучу каналдарга берилген кинотасмаларга көбүрөөк убакыт бөлүп берүү менен бирге, орток өндүрүшкө байланыштуу мамлекеттердин арасындагы келишимдердин түзүлүшү сыяктуу акча каражатына көз каранды болбогон иш-аракеттерге көңүл буруу керектигин

айтты. Ал мындан сырткары киноиндустрияга теле берүүчү каналдардын да өз салымын кошуп, кызыгуусун арттыруусу керектигин баса белгиледи. 3) Рашид Нугманов болсо, фестиваль маанайындагы иш-аракеттерди көбөйтүү керектигин белгилейт.

КЫРГЫЗСТАН

39. Кыргыз киносунун туулган күнү, “Фрунзе” (кийинчерээк “Кыргыз Фильм” деп өзгөртүлгөн) киностудиясынын түзүлүшүнө тийиштүү указга кол коюлган 1941-жылдын 17-Ноябры катары билинет. Кыргызстанда алгачкы жолу “Салтанат” деген түстүү тасма 1955-жылы көгүлтүр экранга чыккан. Кыргызстандын алгачкы блокбастер форматындагы кинотасмасы болсо, (директорлугун Садык Шер-Нияз жетектеген) “Курманжан Датка” тасмасы б.э. жана бул чыгарма Кыргыз кинематографиясынын “алдыга умтулуу” долбоору катары билинет.
40. Улуу жазуучу Чыңгыз Айтматов, Кыргыз киносунун өнүгүшүндө негизги ролду ойногон. Залкар жазуучу Кыргыз режиссёрлорунун союзунун башчысы катары жыйырма жылдай иштеген жана анын романдары менен сценарийлери, Кыргыз киносундагы көптөгөн классикалык эмгектерге негиз жана эстетикалык үлгү болуп берди.
41. *Кыргыз киносу боюнча статистикалар.* Мамлекеттик системага караштуу, Төлөмүш Океев атындагы “Кыргызфильм” Улуттук киностудиясы (жетекчиси Советтик ВГИКтин – Бүткүл Орусиянын Мамлекеттик Кинематография Институтунун бүтүрүүчүсү Г. Керимова), Кыргыз Республикасынын мамлекеттик “Кыргызфильмфонд” фонду (жетекчиси У. Алиев), Ч. Айтматов атындагы Республикалык кино үйү (режиссёру Т. Кульмендеев), ошондой эле 7 аймактык, 24 шаардык жана райондук кино башкармалыктар бар. Мамлекеттик телеберүү тармагы болсо төмөнкүдөй өзгөчөлүктөргө ээ: 38 кинотеатр, 28 стационардык кинотеатр, 13 автопрокаттык өндүрүш-жайы бар жана 1000 кишиден 72си кинотеатрга келип турат. Мамлекеттик студияда кино өндүрүшүнүн улуттук структурасы түзүлгөндөн баштап, кино тармагында 800гө жакын ар кандай жанрдагы тасмалар, 150гө жакын толук метраждуу көркөм тасмалар, 600гө жакын даректүү жана илимий негиздеги тасмалар тартылган, андан сырткары 45 кино журналдары чыгарылган.
42. *Мыйзам Жыйнактары.* Укутук-ченемдик актылардын тизмеси, Кыргыз Республикасынын Маданият министрлигинин талаптарына ылайык жүзөгө ашырылат. Т. Океев атындагы “Кыргызфильм” киностудиясынын Улуттук Уставы да Министрлик тарабынан белгиленген. Кино тармагындагы адистердин

эле эмес, жалпы туристтердин көңүлүн бура турган, “Киностан” эркин экономикалык аймагын Ыссык-Көл областында куруу боюнча мыйзамдын долбоору, 2011-жылдан бери талкууланып келүүдө. Кыргыз улуттук каада-салттардын эң мыкты өрнөктөрүн жана Кыргыз калкынын биримдигин чагылдырган, зордук-зомбулук менен улуттар аралык душмандыкты четке каккан тасмаларды жаратууну максатка айландырган, улуттук кинематографияны 2020-жылга чейин өнүктүрүүнүн стратегиясы, Министрлик тарабынан иштелип чыгып, бекитилген. “Кыргыз Республикасынын кинематографиясына мамлекеттик жактан колдоо көрсөтүү жөнүндөгү” Кыргыз Республикасынын мыйзамы болсо, азырынча көзөмөлдө турат.

43. *Кинофестивальдар*: 1) “Кыргызфильм” киностудиясы 2005-жылдан бери жаш кинорежиссёрлордун форумдарын өткөрүп келет. 2) Эл аралык “Киностан” фестивалы болсо Кыргызстандан жана Орто Азиядан келген кинорежиссёрлордун автордук кинотасмаларын кабыл алып келүүдө. 3) 2013-жылы кинематография департаментинин колдоосу менен Кыргызстанда, жаш кинорежиссёрлорго колдоо көрсөтүүгө жана жаңы тартылган кинотасмаларды улуттар аралык кинофестивальдарга алып чыгуу боюнча адистиктерди даярдаган университеттердин өз ара кызматташуусун күчөтүүгө багытталган, жаш кинематографтардын жазгы “Үмүт” форуму болуп өттү. 4) Кыргызстандагы Эл аралык фестивальдар, директор, продюссер жана коомдук ишмер Садык Шер-Нияз тарабынан уюштурула баштаган. Ал баштаган Эл аралык кинофестивальдар, жыл сайын коомдук “Айтыш” фонду менен Кыргыз кинематографтарынын биримдиги тарабынан Бишкек шаарындагы “Манас” кинотеатрында өткөрүлүп келет. Фестивальдын расмий тили Орусча болгондуктан, фестивалга мурдагы Советтер Союзундагы бардык өлкөлөр, Грузия Республикасы менен Балтика өлкөлөрү да (даректүү, мультипликациялык тасма жана жандуу аткаруудагы чыгармалары менен) катыша алышат. Мындан сырткары кинофестиваль – Эл аралык жана Улуттук статуска ээ.

44. *Кадрдык саясат*: 2007-2009-жылдарында кинематографияны өнүктүрүү боюнча коомдук фонду, Кыргыз-Түрк “Манас” Университети менен биргеликте, “Кино режиссёрлорду даярдоо курсун” ийгиликтүү өткөрдү. Курстун коллективдик составы, эмгек сиңирген маданият чебери, кинорежиссёр жана актёр А. Суйундуков жетектеген тажрыйбалуу кинематографтардан түзүлдү. Мына ушул долбоордун алкагында, Эл аралык кинофестивальдардын көпчүлүгүндө лауреат ээси деп табылган, ондогон даректүү жана кыска метраждуу кинотасмалар тартылды. 2008-жылдан бери Э. Абдыжапаровдун жетекчилигинде чеберчилик

сабактары атайын окуу программасына ылайык өткөрүлүп келүүдө. Бул окуу программасынын алкагында, студенттер тарткан кинотасмалардын кинофестивалы уюштурулган. 2012-жылы кино тармагын өнүктүрүү боюнча коомдук фонду, жергиликтүү жана чет элдик мыкты кинематографтар катышкан, кинорежиссёрлорго арналган билим-берүү проектин (Ш. Жапаровдун жетекчилигинде) ишке ашырды. 2013-жылдан бери болсо, Т. Бирназаровдун жетекчилигиндеги автордук билим-берүү курстары иштеп келет.

45. *Кино Сыйлыктар/Гранттар*: 2012-жылы А. Суйундуков, Актан Арым Кубат, М. Сарулу, Садык Шер-Нияз, Т. Кулмендеев, Т. Бирназаров, Н. Абыдкадыров жана Э. Абдыжапаров баш болгон мыкты кинорежиссёрлор, Кыргызстандын тарыхында биринчи жолу кино тармагында 12 категориядагы мыкты тасмаларга ыйгарылган “Ак Илбирс” кино сыйлыгын негиздеп чыгышты. Сыйлык төмөнкү категорияларга карап берилет: “Мыкты Тасма”, “Мыкты Сценарий”, “Мыкты Режиссёр”, “Мыкты Оператор”, “Мыкты Аткаруучу”, “Мыкты Композитор”, “Мыкты Үн режиссёру”, “Мыкты Актёр”, “Мыкты Актриса”, “Мыкты Продюссер”, “Мыкты Аудиториялык Тасма” жана “Улуттук Киного Кошкон Зор Салымы Үчүн”.

46. *Кинотасмалар жыйнагы*: Кинематографияны өнүктүрүү фонду, “Кыргызфильм” киностудиясы менен биргеликте эң мыкты он кинотасма кирген “Кыргыз Керемети” кинотасмалар жыйнагын түзүп чыккан. Булар: “*Ысык Аптап*” (1962), “*Кыйын Кесилиш*” (1964), “*Биринчи Мугалим*” (1965), “*Биздин Балалыктын Көк Асманы*” (1966), “*Саманчынын Жолу*” (1967), “*Караиш Ашуусунда Атылган Ок*” (1968), “*Баскын*” (1969), “*Ак Кеме*” (1975), “*Кызыл Алма*” (1975 год), “*Жалаң Эркектер*” (1981) кинотасмалары б.с.

ТҮРКИЯ

47. Түркия Республикасында кинонун алгачкы учкундары 1980-жылдары пайда болгонуна карбай Түрк киноиндустриясы 1914-жылдардан тарта өз ишин баштаган. Бүгүнкү күндө Түрк киносунун техникалык базасы дүйнөлүк стандартка тете. Андыктан кино тармагына караштуу окуу жайларды бүтүргөн жаш адистер, Түрк киносун жетектеп келишүүдө. Учурда Түркия, кино өндүрүшүндөгү алдыңкы Европанын он өлкөсүнүнүн катарына кирет. Түрк киноиндустриясындагы эң маанилүү окуя, 2000-жылы 3D IMAX форматындагы кинотеатрдын Анкара шаарында ишке киргени б.с. Мындай формат дүйнөдөгү эң ири 24 шаарда гана бар экени белгилүү.

48. Бүгүнкү күндө Түрк киносу, бүтүн өлкөлөрдө популярдуулукка жетишкен жана ийгиликтери менен көпчүлүктү суктандырган, Эл аралык кинофестивальдарда өзгөчө статуска ээ болгон заманбап искусствонун бир түрүнө айланды. Түрк киносунун улуттук өзгөчөлүктө тартыла башташы, өткөн кылымдын башынан 1980-жылга чейинки узак мөөнөттү ээлейт.
49. Азыркы тапта Түркия Мамлекети, мыйзам чегинде Батыш өлкөлөрүнөн артта калса да, өзүнө таандык ижарага берүү рыногу бар. Бул кырдаалды жөнгө салуу үчүн бир жактан Парламент кино тармагын колдоо боюнча жаңы мыйзам иштеп чыгууда, башка жактан болсо жергиликтүү кино тармагы “өсүп-өнүгүүгө” аракетин токтотпой келүүдө. Статистикалык маалыматтарга караганда, Түркиянын кинотеатрларында көрсөтүлгөн голливуд чыгармалары, жергиликтүү комедия кинотасмаларынан артта калган жана көрүүчүлөрдүн көңүлүн буруу жагынан үчүнчү орунду ээлейт. Андыктан Түркия өзүнүн көрүүчүлөрүн кызыктырган тасмаларга гана көңүл буруп келет.
50. Европа аудиовизуалдык лабораториясынын берген маалыматтарына караганда, өлкөдө 2013-жылдан бери 355 кинотасма экранга чыккан жана булардын 90%ы Түрк тилинде, 8%ы көпчүлүктү түзгөн калктын тилинде, ал эми 2%ы аз улуттардын тилинде жарык көргөн.
51. *Кинотасмаларды Таратуу Ыкмасы*: Түркияда кино рыногунун 41% үлүшүнө эгедер 10 ири дистрибьютордук компания бар. Булар: Cinemaximum, Avsar, Prestige, Pink, Site, Cinemarine, Cinens, Cinetech, Cinetime жана Cinecity компаниялары б.с. Түркиядагы аналитикалык Antrakt компаниясынын акыркы маалыматтарына караганда, өлкөдө жылына 60 миллиондон көп билет сатылат. Андан сырткары ижара рыногунда жергиликтүү тасмалар 57%ды, чет өлкөлүк көркөм тасмалар болсо 43%ды гана түзгөн. Орточо эсеп менен айтканда, улуттук кинотасмалардын Түрк компаниялар тарабынан тартылышы, кино рыногунун 20-25%га жакын үлүшүн түзөт, бирок Түрк кинотасмаларынын кассадагы ийгиликтери 50% чейин жетет. Тагыраак айтканда Түрк кинотасмалары, Америкалык, Европалык жана Азиялык кинотасмаларга караганда эки эсе киреше табат.
52. Түрк кинотасмаларынын кассадагы ийгилигинин суммасы 863 миллион Түрк Лирасына жетти жана кино тармагы 2017-жылы 3 миллиард Түрк Лирасына жетип, аябагандай чоң масштабка көтөрүлдү. Ошентип Түрк кинотасмаларынын бюджетти миллион долларга жеткендей эле, кино көрүүчүлөрдүн саны да

миллионго жетти. Түркиянын жалпы аймагында 2003-жылы 30 миллион билет сатылган болсо, 2017-жылы бул көрсөткүч 70.1 миллионго жетти.

53. *Түркиядагы кинонун тили:* Тил саясатын жөнүндө сөз боло турган болсо, жергиликтүү рыноктун ачык-айкын эместигин байкоого болот. Башка өлкөлөр менен биргелешип иш алып барууга макулдук берилгенине карабай, Түркия Мамлекети өзүнүн улуттук киносуна биринчи кезекте көңүл бурат. Ошондуктан башка тилдеги кинотасмаларды Түрк тилине которуу кадимки жана милдеттүү түрдөгү көрүнүш б.с.

54. *Мамлекеттик Колдоо:* Түркиянын бюджеттен түздөн-түз акча которгон, бирок акчаны кайра талап кылбаган өзгөчөлүктөгү колдоо системасы бар жана Түркия Европа өлкөлөрүндө бирден-бир ушул практика иштеген өлкө б.с. Айтмакчы, мамлекеттин колдоо системасы жанрдык өзгөчөлүктөргө карап консервативдүү мамиле жасашы мүмкүн, мисал катары телеберүүлөрдүн продюссерлери мындай колдоодон пайдалана албастыгын айтсак болот. Кинотеатрдын башкы башкармалыгы, даректүү, кыска метраждуу жана мультипликациялык тасмалар боюнча долбоорлорго колдоо көрсөтүү менен бирге сценарийлердин жаңыдан изилденип жазылып чыгышына көмөк көрсөтөт.

55. Мамлекеттин бул жааттагы камкордугун, төмөнкү пайыздагы кредиттердин берилишинен, каржылоонун жөнөкөй шарттарынын болушунан жана кыйын абалдагы кино жаратуучулар менен кино компанияларга материалдык колдоо көрсөтүшүнөн байкоого болот. Айрыкча Түркия Республикасынын Маданият Министрлиги, Түрк кинотасмаларынын дүйнөлүк аренага чыгышын колдоп-кубаттоо максатында Түрк Кинотасма Тобун түздү. Министрлик мындан сырткары кинотасмалардын жана башка долбоорлордун жаралышы жана бул тармактагы инфраструктурага тиешелүү маселелерди чечүү үчүн атайын каражат бөлүп берди. 1990-жылы түзүлгөн Кино Кеңеши, кино тармагын өнөржайдын бир бөлүгү катары баалап, өзгөчө кино компаниялар үчүн жаңы салык келишимин түзүп чыкты. Мындан сырткары өзгөчө көңүл бурулган маселелердин арасында, киноиндустриясында жаңыдан иштеп баштагандар үчүн татыктуу келишим түзүү, жаңы мыйзамга ылайык өлкөдө аябагандай чоң жана эң мыкты кинотеатрларды ишке киргизүүгө дем берүү маселелери бар. Түркияда улуттук кинотасмалардын тартылышына колдоо көрсөтүү 2005-жылдан бери Маданият Министрлиги тарабынан аткарылып келет жана жылдан жылга карата чоңдугуна жана комиссия кабыл алган долбоорлордун санына жараша өзгөрүп келет. Ошентип 2013-жылы 141 кино долбоору үчүн 10 миллион

Түрк Лирасы ажыратылды, бул сумма 4,4 миллион долларга жакындап калат. 1989-жылы “Кино жана Музыка Искусствосун Колдоо Фонду” менен “Автордук Укуктар жана Кинонун Башкы Дирекциясы” түзүлгөн жана ошол күндөн бери бул фонддор кино тармагына материалдык каражат которуп келүүдө.

56. *Мыйзам Жыйнактары*: Түркия Парламенти Кино Жөнүндөгү алгачкы мыйзамын 1986-жылы кабыл алган жана аталган мыйзам ошол күндөн бери Түркиянын кино тармагына тийиштүү маселелер менен иликтенген жалгыз мыйзам ченемдүү документ б.с. Жаңы мыйзам, кино жана музыка тармагында иш алып баргандарга колдоо көрсөтүү үчүн кабыл алынган. Киноиндустрияны кайрадан уюштуруу иши 1987-жылы тийиштүү маселелерди чечүү жана кино тармагын өнүктүрүү үчүн башталган. Ошол эле жылы Маданият Министрлиги “Түрк кино чыгармаларынын ээлеринин кесиптик биримдигин” түзгөн. Мамлекеттин колдоосу, кино, видео жана музыка боюнча жаңы кабыл алынган мыйзам 1986-жылы күчүнө, ошондой эле искусствону өнүктүрүүгө, өзгөчө кино жана музыка тармагын өнүктүрүүгө бел байлаган фонддор ишке киргенден баштап ачык-айкын сезиле баштады.

57. 2004-жылы кабыл алынган кинотасмаларын баалоо, клсификациялоо жана колдоо боюнча №522- мыйзам күчүнө киргенден баштап, Түрк киносунда жаңы доор башталган. Себеби мына ушул күндөн тартып киноиндустриянын көркөм чыгарма жана башка тармактарына тийиштүү эл аралык баалоо системасы, классификациялоо иш-аракети жана колдоо көрсөтүү жаатында активдүү иш алып барган. Жыйынтыгында Түрк киносунун жаңы чыгармаларынын жана көрүүчүлөрүнүн саны көбөйүп, бул сектордун жакшыра баштаганы байкалды.

58. *Цензура/Көзөмөл Жүргүзүү*: Маданият Министрлигинин өкүлдөрү, кандайдыр бир себептерден улам жакпай калган кинотасмаларын кыскартууга, тыюу салууга же болбосо кийинкиге калтырууга толугу менен укуктуу. Аймактардын губернаторлору дагы өз ыктыярына жараша кинотеатрларда кандайдыр бир кинонун көрсөтүлүшүнө уруксат берүүгө укуктары бар. Эгер кинотасма алардын көңүлүнө жакпай калган болсо, ошол кинотасма официалдуу уруксат алганына карбай көрсөтүлбөй калышы мүмкүн.

59. Түркия Мамлекетиндеги заманбап автордук укуктар, “Интеллектуалдык жеке менчиктин сакталышы жөнүндөгү” №5846- мыйзамга ылайык сакталат. Түркия Республикасынын мыйзамдарына ылайык, плагиат колдонгон жана автордук укуктарды бузган жарандар кылмыш жазасына тартылат. Киноиндустрия тармагындагы эң маанилүү окуя, интеллектуалдык жеке менчиктин сакталышы

жөнүндөгү мыйзамга Түркия Парламенти тарабынан ондоолордун жана толуктоолордун киргизилиши болду. Бул мыйзамга ылайык, музыка, илим, адабият жана сүрөттөөчү маданият жаатындагы окутуу сессияларын кеңейтүү максатында башка бирөөнүн чыгармасынан пайдалануу үчүн ошол автордун уруксаты сөзсүз түрдө алынышы керек. Жандуу же көркөм маданий материалдар жазылган аудио же видео касеталарга сөзсүз түрдө тилкелер жабыштырылышы керек. Мыйзамда автордун уруксаты болбой туруп кандайдыр бир чыгарманы өзгөрткөн жарандардын 6 жылга кесилери жана 150 миллиард Түрк Лирасы өлчөмүндө жаза төлөөрү белгиленген. Радио жана теле берүүчүлөр да чыгармаларды колдоноордон мурун авторлордон жазуу кат түрүндө уруксат алуулары керек. Мына ушул өзгөртүүлөр Түркия Улуу Улуттук Парламенти тарабынан 21-Февраль күнү тастыкталган.

60. Түркия Мамлекети, “EurImage” жана “Audiovisual Eureka” сыяктуу Европалык Уюмдарга мүчө. “Eurimages” 1988-жылы Европа Кеңеши тарабынан түзүлгөн, кино жана аудио тасмаларды биргелешип өндүрүү жана ижарага берүү системасын түзгөн фонд б.с. Бүгүнкү күндө фондко 33 өлкө мүчөлүккө турган. Фонддун штаб-квартирасы Страсбург шаарында негизделген. EurImage төмөнкү тармактарда иш алып барат: 1) Биргелешкен кино өндүрүшүн түзүгө көмөк көрсөтүү; 2) Тасмалардын жайылышына жардам берүү; 3) Театралдык оюндарга колдоо көрсөтүү; жана 4) Кинотасмалардын сан ариптик форматка которулушуна сарпталган нарк-баанын ордун толуктоо. “Audiovisual Eureka” – мүчөлөрү болгон 35 өлкө тарабынан иш алып барган жалпы Европалык өкмөттөр аралык уюм б.с. Бул уюмга Европа Комиссиясы жана Европа Кеңеши шерик мүчө болушкан. “Audiovisual Eureka” уюмунун башкы максаты, тийиштүү аймактардан Европалык аудиовизуалдык рынокко чыгуу үчүн адистерди керектүү жабдыктар менен камсыз кылуу жана жалпыга тиешелүү жалпы эрежелердин жыйындысын түзүү б.э. Бул уюм белгилүү долбоорлордун иштелип чыгышын, бар болгон Европа түйүндөрүнө белгилүү баскычта интеграция жолу менен маалымат жана тажрыйба бөлүштүрүү иш-аракетин жүргүзүү менен бирге, эң мыкты деп табылган Европанын бул тармактагы тажрыйбаларынын “кантип-кандайча” методикасы менен кызматташуусун камсыз кылат. “Audiovisual Eureka” уюмунун Түрк өкүлчүлүгү 2000-жылы европа кино дүйнөсүнүн жетекчилигин колго алган.

61. Түркия Мамлекетинде 21 Кино мектеби бар.

62. *Кино Фестивальдар*: 1) Түрк киноиндустриясынын эң негизги маданий иш-чарасы катары билинген Анталья “Altin Portakal” Кинофестивалы; 2) Эл аралык

Измир Кыска Метраждуу Кинофестивалы; 3) Лондон Түрк Кинофестивалы; 4) 1959-жылы түзүлгөн Түрк Киноискусствосунун Ассоциациясынын, Түрк Журналисттеринин Ассоциациясы менен биргеликте уюштурган “Түрк Кинотасмаларынын Кинофестивалы”.

63. *Жалпы кырдаал боюнча эксперттердин көз караштары:* Түрк кинорежиссёр жана продюссер Осман Сынав, Түрк киносунун эл аралык популярдуулукка жетүүгө көбүрөөк басым жасашы керектигин айтат.

III. ТҮРКПАГА МҮЧӨ-МАМЛЕКЕТТЕРДЕ МУЛЬТИПЛИКАЦИЯЛЫК ТАСМА жана МЫЙЗАМДАР

АЗЕРБАЙЖАН

64. Азербайжанда мультипликациялык тасмалардын жаралышы 1930-жылдарга барып такалат. 1933-жылы “Azerbaijanfilm” студиясынын кызматкерлери Москва шаарынан керектүү жабдыктарды сатып алып келишкен. Ошол эле жылы мультипликациялык технологиянын жардамы менен *Lokbatan* жана *Oil Symphony* деген даректүү тасмалары тартылган. 1938-жылы болсо мультипликация толугу менен колдонулуп, педагогикалык өзгөчөлүктөгү *Jat* аттуу чыгарма тартылган.

65. 2000-жылдары Азербайжан каналдарынын баары белгилүү бир убакыт аралыгында бүтүндөй долбоорлорго каражат бөлүүнүн токтотуп койгондуктан, Азербайжан мультипликация тармагы да кризиске учураган. Бул кийинчерээк түзөтүлдү, анткени 2018-жылы Азербайжан мультипликациясынын 85 жылдык юбилеи белгиленди.

66. Бүгүнкү күндө Азербайжан Республикасынын жаш мууну, Орус, Түрк жана Голливуд студиялары тарабынан жаратылган мультипликациялык тасмаларды көрүп бойго жетүүдө. Андыктан инсандык өзгөчөлүктөрдүн жана улуттук сезимдин жанданышы үчүн жаш муунга эне тилиндеги мультипликациялык чыгармаларды тартуулоо керек.

67. Эксперт айым Жамиля Бабаеванын айтымында, азыркы жаштар улуттук мультрежиссёрлор жараткан *Jirtdan* жана *Tik-Tik hanim* сыяктуу каармандарды билбейт. Алар *Spongebob*, *Spider Man*, *Маша и Медведь*, *Tom and Jerry*, *Shrek* сыяктуу чет өлкөлүк каармандарды жакшы таанышат. Жакында эле бул маселени жаш мультрежиссёр Султан Аббасбейли көтөрүп чыкты. Ал, жаш

баланын көрүүчүлөргө улуттук мультипликациялык тасманы өнүктүрүүнүн зарылчыгы жөнүндө айтканы тууралуу коомдук видеоролик даярдап келиптир. Мындай практика Батыш өлкөлөрүндө көптөн бери бар жана негизги жыйын өткөрүлөрдүн алдында, маселеге байланыштуу видеороликтердин бет ачары сөзсүз түрдө өткөрүлөт. Мультирежиссёр Р. Агамалиевдин ою боюнча, жогоруда айтылган методко ылайыктуу иш-чараларды өткөрүп туруу, улуттук мультипликациялык тасмаларды жандандырышы мүмкүн. Бирок иш-чараларды өткөрүү менен эле чектелип калбастан, жаңы мультипликациялык чыгармаларды жаратууга аракет кылуу керек. Бул үчүн болсо, мультипликация тармагында өзүн өнүктүрүп, иш алып баргысы келген жаштарга колдоо көрсөтүп, чет өлкөгө кесибине жараша билим алууга жөнөтүп туруу керек. Андан сырткары өлкөдө, кино жана мультипликациялык тасмаларды каржылаган жергиликтүү жана чет өлкөлүк фонддорду түзүү керек.

68.2013-жылы Азербайжанда араң дегенде эки же үч мультипликациялык тасма экранга чыгарылган. Бүгүнкү күндө болсо, жылына жок дегенде беш-алты тасма жаратуу пландаштарылыган жана булардын арасындагы кээ бир тасмалар 3D форматында. Азербайжандын алгачкы мультипликациялык тасмасы “Jirtdan and Taragoz”, 2012-жылы 3D форматында даярдалып чыгарылды.

69.Азербайжанда улуттук өзгөчөлүктөгү мультипликациялык тасмалардын жетишсиздиги жөнүндө түшүндүрмө берген “Azanfilm” студиясынын директору Фариз Ахмедов, башка аудиовизуалдык секторго караганда, мультипликация тармагы жаңыдан түзүлгөндүгүн белгилейт. Мындан сырткары ал: “8-10 минута аралыгындагы мультипликациялык чыгарманы тартып бүтүү үчүн 7-10 ай убакыт керек. Мультипликация – тасманын узундугуна жараша сарптала турган акчаны талап кылган бирден-бир тармак. Тасманын бир мүнөттүк узундугуна болсо, 10 000 манаттан кем эмес каражат сарпталат.” – дейт.

70.*Кадр Маселеси:* “Azanfilm” студиясынын директору Фариз Ахмадов мырза белгилегендей, мультипликация тармагында иш алып барган адистердин, мультипликацияда жандандырыла турган Азербайжан улуттук каармандары тууралуу үстүртөн да болсо маалыматы жок экендиги, бул тармактын өнүкпөй калганына түрткү болуп жатканын белгиледи. Анткени Азербайжанда орто жана жогорку билим берген мультипликация тармагына байланыштуу окуу жайлар жок. Мультипликациялык тасмалардын жаратуучулары болсо мурдагы СССР убагында билим алгандар. Анын үстүнө Маданият жана Туризм Министрлиги аты аталган тармакта билимин өркүндөтүүнү каалаган жаштарды Орусия жана Европа өлкөлөрүнө жөнөтүп турат. Бул иш-чара жетишсиз болгондуктан,

директор Ф. Ахмадов, министрлик тарабынан мультипликация жаатында да өлкөдө педагогикалык курстардын өткөрүлүшү максат кылынган. Азербайжан Манадият Министрлигинин жетекчиси Юсуф Шейхов, алдыңкы жылдарда Азербайжанда мультипликациялык тасмалардын санын көбөйөрүн белгиледи. Ал, бул тармакта кызыктуу идеялар, фонддор жана мыкты адистер негизги ролду ойноорун эске алып, жаш адистердин даярдалып чыгышына өзгөчө көңүл буруп, жаш муьлтрежиссёрлорго билим берүү үчүн чет өлкөлүк адистерди алып келүүгө Министрлик даяр экендигин билдирди.

71. *Мультипликациялык Студиялар*: “Azanfilm”, “Birlik”, “Sultan”, “Qurama”, “Harmony of Chaos”.

КАЗАКСТАН

72. Казак мультипликаторлору 2017-жылы жарык көргөн муьлтрежиссёр Амен Хайдаровдун “Көпөлөктүн эмне үчүн майда мүйүздүү куйругу бар?” – деген кыска метраждуу тасмасы менен бул тармактын 50 жылдык юбилейин белгилешти.

73. Казак мультипликациясы Совет доору кыйрагандан бери акырындык менен өнүгүп келүүдө. 1990-2000-жылдары арасында бир да мультипликациялык тасма жаратылган эмес. 2000-жылдан бери болсо улуттук мультипликациянын жаратылышы керектиги көпчүлүктү кызыктырды. 2009-жылдан бүгүнкү күнгө чейин 36 кыска метраждуу жана эки толук метраждуу “Эр Тостик” менен “Айдархан” деген аталыштагы мультипликациялык тасма жаратылды. 2017-жылы муьлтрежиссёрлор дагы бир толук метраждуу “Музбала” деген аталыштагы тасма тартышты. 2018-жылы болсо Казак жараандарын чоң масштабтагы бет ачар кубандырат. Себеби муьлтрежиссёрлор дүйнөлүк кино рыногуна чыга турган “Күлтегин” аттуу толук метраждуу тасманын үстүндө иштеп жатышат. Бул тасма Түрк мамлекеттеринин түптөлүшүнүн тарыхын чагылдырмакчы.

74. Казак телеберүүсү улуттук өзгөчөлүктөгү мультипликациялык тасмалар өтө муктаж. Телеберүүдөгү кемчиликти толуктоо үчүн “Балапан” каналы ачылган, бирок бул каналдын жигердүү иш алып барышы үчүн каналга чыга турган берүүлөрдүн көлөмүн чоңойтууга туура келет. Бул үчүн болсо, биринчи кезекте мыкты адистерди толуктоо керек. Шакен Айманов атындагы “Казахфильм” акционердик коомунун мультипликация бөлүмүнүн башчысы Жакен Даненов, жаңы мультипликациялык тасмалардын чыгарылышы үчүн керек болгон шарттардын баары түзүлгөнүн, атайын жабдыктары менен бөлмөлөрдүн

курулганын жана жылына алты-жети кыска метраждуу тасма чыгарылып жатканын белгилеп өттү.

75. Казакстан Мультипликаторлору Бирикмесинин прездинте Гали Мырзашев мырза, Казак мультипликациясынын кайра жаралуу оорунан узактап кеткенин белгилейт. Анын ою боюнча, машинаны кыймылга келтирген төрт дөңгөлөк сыяктуу, бул тармакта да: 1) сценарийлердин топтому; 2) сүрөт жана эскиздер; 3) чыгарма жараткан атольелер, жалпы кырдаалга баа берүү жана чыгармалардын өз ара кызматташтыгы; 4) тасмалар көрсөтүлө турган пост-чыгармачылык иш-аракети болуп, активдүү иштеген төрт кыймылдаткыч күч керек болот. Ал, мына ушул жолдор менен гана өлкөдөгү мультипликация рыногун түзүүгө мүмкүн экендигин айтат.

76. *Кадр маселеси:* Ж. Даненов мырзанын ою боюнча, мультипликация тармагына мамлекет тарабынан колдоо көрсөтүлүп, акча каражаты бөлүнгөн учурда да, студия жамааты, керектүү адистердин жетишпестигинен улам бул мүмкүнчүлүктөн толук кандуу пайдалана албайт. Жогорку технологияга ылайыктуу маалымат базасын түзүү үчүн компьютерлер болбогон жерлерге атайын керектүү жабдыктарды жеткирүү керек. мультипликациялык программалар да кымбат тураары белгилүү. Бир эле программа миллиондогон теңге болушу мүмкүн. Бул маселерди чечүүгө мүмкүн. Бул үчүн Мамлекет албетте, кадрларды даярдоо жана чыгармачылык базанын кеңейтүү жагынан колдоо көрсөтүшү керек. Ал эми негизги шарт болуп, Казакстандын жаркын келечеги болгон жаштарга туура тарбия берүү үчүн бул тармактын туруктуу каржыланышы эсептелет. Директор өнүгүүнүн жолдорун белгилеп отуруп, Кытайда жергиликтүү калк жашаган, мыкты муьлтрежиссёрлору, кинотеатрлары, билим берүү академиясы жана аябагандай чоң студиясы болгон атайын мультипликаторлордун шаарчасы ачылганын мисал келтирди.

77. *Мультипликациялык Студиялар:* “Казакфильм” студиясы өзүнүн активдүүлүгүн калыбына келтирүү менен алектенип жатканда, майданда өз чеберчилигин уланткан төмөнкүдөй кичи студиялар бар. 1) “**Asia Animation**” студиясынын башчысы Артур Краус мырза, азыркы тапта студиянын бардык мультипликаторлору иштеп жатканын, “Алдар Косе” мультсериалынын 85-серия чыгарылганын жана 40 сериядын турган “Казак Жомоктору” деген аталыштагы мультипликациялык тасманын даярдалып жаткандыгын билдирди. 2) “**Kazakhstan Computer Graphics LLP**” компаниясынын директору, кино жана муьлтрежиссёр, продюссер Эрнар Курмашов, 2008-жылы визуалдык эффекттерди жана 3D форматындагы мультипликациялык тасмаларды чыгарган

компания түзүп чыкты. Көп өтпөй Э. Курнашев грант алуу мүмкүнчүлүктөрү бар экендигин билгенден баштап, новатордук иш-аракеттерине байланыштуу статуска ээ болуу жана жергиликтүү калк үчүн өзгөчө жеңилдиктерди тартуулаган “Новатордук Технологиялар Паркынын” өзгөчө экономикалык зонасынын мүчөсү болуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болду. Эми ал жетектеген компания, Казак мультипликация рыногунун лидери б.с. жана Ахан Сатаевдин “Энеге Барган Жол” аттуу тасмасына визуалдык эффекттерди даярдоого жетишти. Мындан сырткары аты аталган компания, Эл аралык “Eurasian Bridge” кинофестивалында гран-при сыйлыгы менен сыйланды. 3) Жогорудагы компаниялардан башка "Animator Pro", "Sak", "Jebe", “Asia animation”, “Astana Film”, “Epic” ж.б. студиялар мультипликация тармагында өз ишин алып барышат. Бул студиялар жалпысынан алып караганда жылына 15тен ашуун мультипликациялык чыгармаларды жаратышат. Бирок бул көрсөткүч, 16 миллиондон ашык калкы бар өлкөнүн маалыматтык муктаждыгын канаатандырбай келет.

78.10 мүнөттүк кыска метраждуу тасма жаратууга 1 айдан 12 айга чейин убакыт коротулат жана 15 миллион теңгедей акча сарпталат. Ал эми тасманын директорунун айлык маянасы болсо 90 миң теңге гана. Бюджеттин 35%ы мамлекеттик чыгашаларга коротулат. 15 кызматкерден турган коллектив бир жылда 5 же 6 кыска метраждуу тасма жарата алат. Эки жарым сааттык мультипликациялык тасманы жаратуу үчүн Алматыдагы “Animator PRO”, Шымкенттеги “Sak” жана Астанадагы “Astana Zhastar Studios” студиялары, “Казахфильм” студиясы менен биргелешип иштейт. Ж. Даненовдун айтымында, бул жеткиликтүү эмес жана мультипликация тармагынын өнгүшү үчүн толук метраждуу тасмалар үзгүлтүксүз чыгып турушу керек. узун метраждуу тасманы жаратуу үчүн болсо жок дегенде 3 же 4 жыл жоготууга учурайт. Бул тармакта, адистер жарым жыл бекер жүрүп калбашы үчүн үзгүлтүксүз процесс керектүү. Ал эми каржы жагы мамлекеттик бюджеттен которулат жана жылдын жарымында – май айында которулат. Бул болсо убактысын бекерге короткон адистердин өсүп-өнүгүшүн дээрлик токтотот.

КЫРГЫЗСТАН

79.1977-жылы (режиссёр Сагын Ишеновко таандык) “Сандардын Чатагы” деген тасма чыккандан кийин, “Кыргызфильм” бир канча мультипликациялык тасмаларды жаратууга жетишкен, бирок 1990-жылдардын башында чыгармалар жаратылбай калды. Кыргыз мультипликация тармагында 18 жылдын (1977-

1995- жж аралыгында) ичинде көпчүлүгү Кыргыз авторлоруна таандык жана Кыргыз элдик эпосторун чагылдырган 30га жакын тасма жаратылган.

80. Учурда мультипликациялык тасмалар гранттык каражаттардын эсебинен тартылып келет. Мисалы, ЮНИСЕФ менен башка эл аралык коомдордун колдоосу менен балдарды өнүктүрүү боюнча программанын алкагында, 2006-жылы Коомдук телеканалда “Керемет Көч” анимациялык сериалы көрсөтүлө баштаган. Мультсериалдын башкы кейипкерлери Актан, Акылай жана Такай болуп, жаш балдарга айлана-чөйрө тууралуу баяндап беришет, андан сырткары гигиенаны сактоону, мыкты жүрүм-турумга ээ болууну, достукту жана сабырдуулукту үйрөтүшөт. Бул сериал Кыргыз тилинде чыгарылат. Кыргызстанда “Керемет Көчтөн” сырткары балдар арасында популярдуулукка жетишкен дагы бир мультсериал “Китеп Дүйнөсүнө Саякат” деп аталат. Бул мультсериал Коомдук телеканал менен ар кандай бейөкмөт уюмдардын колдоосу менен Кыргыз тилинде тартылган. Аталган мультипликациялык долбоордун максаты, жаш балдардын китеп окууга болгон кызыгуусун жана сүйүүсүн өрчүтүү б.э. 2014-жылы Кыргызстанда биринчи жолу, “Аку” деген аталыштагы толук метраждуу анимациялык тасма жарыкка чыкты. Бул долбоор “Айтыш Фильм” киностудиясынын базасында кыргыз жана орус тилдеринде даярдалган.

81. *Кадр маселеси:* Кыргыз Республикасында мультипликациялык тасмаларды каржылоо маселеси менен бир катар адистердин жетишсиздиги да көйгөйлүү маселе б.с. Искусство институтундагы мультрежиссёрлор жеткиликтүү деңгээлде билим алышкан эмес. Учурда бул сферада эмгектенип жүргөн адистердин катарын, Россияда билим алып жүргөндөр же болбосо убагында Россияга барып билим алып келгендердин тажрыйбасын өз алдынча үйрөнгөндөр толукташат.

82. *Мультипликациялык Студиялар:* 1) “**5 Манжа**” студиясы, жаш жана намыскөй адистери ошондой эле зор тажрыйбасы менен телеберүү программаларынын үстүнөн иштеген толук өндүрүштүк айлампага ээ компания б.с. Компаниянын “Руху Күчтүүлөр Дубалдан да Бекем” аталыштагы патриоттук тасмасы “Ru.net” интернет баракчасына жарыяланып, интернет желеде популярдуулукка жетишкен. Бул тасманы жаратуу үчүн 8 адис, үч ай бою тынбай эмгектенишкен. 2) “**BIGIM**” студиясы классикалык метод менен 2D форматында тартылган бир жарым трейлердик “Эр Төштүк” эпосунун мультипликациялык тасмасын экранга чыгарууга жетишкен. Аталган трейлерди 13 адис, үч ай ичинде иштеп чыккан. 3) “**705**” деген аталыштагы чыгармачыл топ дагы мультипликациялык

чыгармалардын үстүндө иштеп келет. Мультипликациялык тасмалардын жардамы менен бул топтогу адистер “көчмөн театр” деген идея аркылуу дүйнөгө болгон чыгармачыл пикирлерин чагылдырышат. 4) Мультипликациялык тасмаларды жараткан дагы бир компания “**Айтыш Фильм**” студиясы экени жалпыга маалым. Бул компания, интернет желесине жарыялана элек “Жалкоо”, “Дракон из пицеры”, “Кесишпеген Жолдор”, “Гүл” сыяктуу мультипликациялык тасмаларды жарыялаган. Бул студиянын эң эле белгилүү тасмасы, аянычтуу сүйүү окуясын чагылдырган “Аку” д.а. 5) **Институт Медиа Полиси** деп аталган бейөкмөт уюм, **I-Media** студиясы менен биргелешип, “Беш Тентек” тасмасын чыгарган. Коррупцияга каршы көз карашты чагылдырган тасма кыргыз тилинде чыгарылган жана орусча субтитр жүктөлгөн.

ТҮРКИЯ

83. Түркияда мультипликация индустриясы өнүгүүнүн туу чокусуна жеткен. Азыркы күндө өлкөдө бул тармакта 30 студия иш алып барат, бүгүнкүгө чейин 13 толук метраждуу мультипликациялык тасма жаратылган жана мультипликация жаатында төрт фестиваль өткөрүлгөн.
84. “Anima Istanbul” студиясынын ээси жана башчысы Мехмет Куртулуш мырзанын айтымында, Түркияда мультипликация индустриясындагы соода иш-аракеттери, Германия өлкөсүнө караганда бир кыйла өнүккөн. Мындан сырткары студия, жылына жүздөн ашуун жарнамалык роликтерди чыгарган жүздөн ашык кызматкерлер менен чогуу иштешет.
85. Түркия Мамлекетинин телеберүү индустриясы башка тармактарга салыштырмалуу дээрлик стабилдүү иш алып барат. Телеберүүнүн көзөмөлү астында, мыйзам талап кылган 20%дык өлчөмдү толуктаган, Түрк Маданиятын чагылдыруу менен бирге Түрк тилинде чыгарылган жаш балдарга арналган 17 улуттук тармак иштейт. Түркчө контенттеги талаптын көптүгү, жаш мултрежиссёрлорго жумуш орундарын даярдап берүү менен эле чектелип калбастан, алардын бул тармакта чеберчилигин өркүндөтүүгө жана студиядагы иш-аракеттердин туруктуу жүрүшүнө шарт түзөт.
86. Түркиянын мультипликация индустриясынын өнүгүшүнө тоскоолдук кылган жагдайлар да жок эмес. Эң негизги кыйынчылык, Түрк теле каналдарынын тасманын толук укугун талап кылганында жатат. Бул нерсе кызматташтыкты начарлатып, тасмаларды жайылтууда тоскоолдуктарды жаратат. Мындай чектөөлөр, жергиликтүү калктын кызыкчылыгы үчүн жаратылган

чыгармалардын маанилүүлүгүн жана бюджетти чоңойтуунун мүмкүнчүлүктөрүн жок кылат.

87.Түркия Республикасы, Батыш Азия жана Түштүк Чыгыш Европанын ортосунда жайгашкан трансконтиненталдык өлкө б.с. Жогорку сапаттагы берүүлөргө ээ болуунун мыкты мүмкүнчүлүгү, албетте тейлөө тармагын жакшыртуу же болбосо чет өлкөлүк инвесторлорду тартуу үчүн өздүк маалыматтык системаны иштеп чыгууда жатат. Тейлөө жагынан Түркия чоң артыкчылыкка ээ: себеби башка өлкөлөргө жакын байланыш стандарттары менен Чыгыш Азиянын кызмат берүүчү студияларына атаандаштык кыла ала турган баада мультипликация тасмаларын чыгаруу мүмкүнчүлүгүн бере алат.

88.*Мультипликациялык Студиялар:* Бүгүнкү күндө өлкөдө 30дан ашуун мультипликациялык студия иштеп келет. Булардын эң ирилери: 1) Өзүнүн маалыматтык системасын түзүүгө болгон аракетин жасаган жана Кытай менен биргелешип тасма чыгарып келе жаткан “**Anima Istanbul**” менен; 2) Түркиянын географиялык абалынан улам тийиштүү тармактын рыногунда, Европа жана Азия континенттеринде эле эмес Африкада дагы артыкчылыктары бар экенин баса белгилеген “**ASIFA Turkey Berat İlk**” б.э.

89.*Билим Берүү жана Мультипликация тармагындагы курстар:* Компьютердик мультипликациялык тасмаларды жаратуу боюнча окутуу программасы, “Anima Istanbul” компаниясынын Kurtuluş студиясы тарабынан, таланттарды окутуу жана өнүктүрүү программасынан таасирленип иштелип чыккан. Андан сырткары Түркиянын биртоп ЖОЖдору (Yasar University, Istanbul Ayvansaray University, Istanbul Aydin University, Başkent University ж.б.) менен биргелешип иш алып барган “Canlandırınlar Talent Camp” программасы, кыска метраждуу көркөм-тасмаларды жаратууга кызыккан режиссёрлорго жардам берип келет. Түркиянын көптөгөн университеттери (мамлекеттик жана жеке-менчик) Европалык студенттик алмашуу (Сократ, Эрасмус ж.б.) программалары менен иш алып барышат. ЖОЖдордун кээ бирлери Европа өлкөлөрүнөн башка өлкөлөрдөгү университеттер менен келишим түзүшкөн.

V. ТҮРКПАГА МҮЧӨ-МАМЛЕКЕТТЕРДИН КИНО жана МУЛЬТИПЛИКАЦИЯЛЫК ТАСМА ТАРМАГЫНДА КЫЗМАТТАШУУСУ. КОРУТУНДУЛАР.

90.Мамлекеттер аралык кызматташтыктын зарылдыгы, жалпы маалыматтык жана коомдук-маданий сфераны өнүктүрүүдө ТүркПАга мүчө ар бир мамлекеттин

маданий баалуулук жана улуттук каада-салтына сый-урмат менен мамиле кылуу дегендикти түшүндүрөт.

91. Кино жана мультипликациялык тасма жаатында мамлекеттер аралык кызматташтык, өз кезегинде Түрк тилдүү өлкөлөрдүн тарыхый-маданий мурасын сактоого салымын кошушу мүмкүн.
92. ТүркПАга мүчө-мамлекеттердин өкүлдөрү, бул мамлекеттердеги мадания мурастын улантылышына жана сакталышына, ошондой эле ТүркПАга мүчө-мамлекеттерде жогорку сапаттагы кино жана мультипликациялык чыгармалардын жаралышына жардам берген төрт тараптуу концепцияларды иштеп чыга алышат.
93. Мындан сырткары, кино жана мультипликациялык тасма жаатындагы кызматташтык, ТүркПАга мүчө-мамлекеттердин Эл аралык кинофестивалдарда аброюн Эл аралык деңгээлге жеткирүү мүмкүнчүлүгүнө ээ.
94. Кызматташтык айрыкча мамлекеттик жана жеке менчик ишкерлердин ийгиликтүү өнөктөштүктөрүн курууга жардам берет. Бул контекстке ылайык, Түркиянын кино жана мультипликация тармагындагы ийгиликтерин эске алуу менен бирге, Түркия Мамлекетинин бул жааттагы мыйзам-ченемдик тажрыйбасын, өзгөчө мамлекет тарбынан колдоо көрсөткөн жолдорун изилдеп чыгуу керек. Мына ошого байланыштуу, ТүркПАга мүчө-мамлекеттердин ар биринен өзүнүн өлкөсүндөгү мыйзамдар тууралуу документтерди Секретариаттын адресине жиберилишин суранабыз. Документтер электрондук жана кагаз түрүндө маалымат топтоо жана мүчө-мамлекеттер арасында салыштырмалуу талдоо жүргүзүү үчүн керектелет.
95. Мүчө-мамлекеттердин мыйзам чегинде шайкеш иш алып баруусу, салыкка байланышкан стимулдар (кинематографторго, дистрибьюторлорго, арендаторлорго жана биргелешкен чыгармачыл долбоорлорго багытталган); жерлерди пайдалануу; биргелешип каржылоо; төрт тараптуу колдоо программалары; билим берүүчү долбоорлор, ар бир аймакта атайын экономикалык аймак катары түрк тилдүү өзгөчөлүктөгү кино жана мультипликациялык кампустарды түзүү; төрт тараптуу дистрибьютордук компаниялар – сыяктуу темаларды жакындан таанып-билүү жана иштеп чыгууга мүмкүнчүлүк берет. Ошондой эле түрк тилдүү кинотеатрлар менен мультипликациялык фестивалдарды уюштуруунун планын иштеп чыгуу керек. Айрыкча мүчө-мамлекеттердин ортосунда узак мөөнөттүү моделдик келишимдер менен меморандумдарды иштеп чыгууга мүмкүнчүлүк берет.

96. Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин колдоосу менен 2018-жылдын 13-14-сентябрь күндөрү Бишкек шаарында өткөрүлгөн ТүркПАнын кино жана мультипликациялык тасмалар (түрк маданиятынын мурасынын бир бөлүгү) мыйзамы боюнча семинары мүчө-мамлекеттердин тийиштүү министрликтеринин, кино жана муьлтрежиссёрлорунун ортосундагы кызматташтыкты бекемдөөдө маанилүү роль ойноду. Мүчө-мамлекеттердин эксперттери жолугушуп, бири-бири менен маалымат алмашып, сүйлөшүүлөрдү жүргүзүштү.
97. Келечектеги кызматташуунун маанилүүлүгү, ТүркПАга мүчө-мамлекеттердин ортосунда салыктык саясатын жөнөкөйлөштүрүү б.с. Мындай практика АКШ, Франция, Германия, Россия, Улуу Британия, Кытай ж.б. өлкөлөрдө ийгиликтүү иштеп келүүдө. “EurImage” платформасынын алкагындагы аймактык кызматташтыктын кээ бир аспектилери, анализден өткөрүлүп, түрк тилдүү өлкөлөрдүн келечектеги концептуалдык иш-аракеттеринде колдонууга болот. Европа өлкөлөрү, Европанын маданий баалуулуктарын сактап калуу үчүн кошумча колдоо көрсөтүүнү атайын фонддордун жардамы менен ишке ашырууну сунуштайт. Мунун сыңарындай биргелешип өнүгүү үчүн дагы да күчтүү программалар, түрк тилдүү өлкөлөрдүн аймактарында тасмаларды жаратуу үчүн болсо дагы да кызыктуу инвестициялык саясат иштелип чыгышы керек. Ошондо, бул тармактагы өндүрүштүн заманбап техникалык жабдыктарына, инвестиция жана мамлекеттик каражаттардын жардамы менен жетишүүгө болот.
98. Мультипликациялык тасмаларды биргелешип жаратуу да келечекте пайдасы тиет. Анткени мындай иш-аракет, бир эле мультипликациялык тасманын төрт тилде чыгарылышына түрткү берет, ошондой эле жаш балдар Түрк маданий-мурасынын ички мазмууну менен жакындан таанышуу мүмкүнчүлүгүнө ээ боло алышат.
99. Эгерде студиялар чыгармачылыгын өнүктүргүсү келсе, мультипликациялык тасмаларга тийиштүү тармактарда күчтүү билим-берүү инфраструктурасын түзүү керектигин эске алуулары керек.
100. ТүркПАга мүчө-мамлекеттердин ортосундагы мыйзамдарды шайкеш келтирүү жараянына жаңы дем берүү үчүн, кино жана мультипликациялык тасмаларга тийиштүү бардык мыйзамдык документтерди ТүркПАнын Секретариатында топтоштуруу иш-аракети, Секретариатка караштуу электрондук жана кагаз түрүндөгү документтердин борборун түзүүнүн алгачкы кадамы болмокчу.